

Mart/March/ 2026

19. YÜZYIL OSMANLI SÖZLÜKÇÜLÜĞÜNDE MU‘ARREB KELİMELE: MİR‘ÂTÜ’L-LUGAT ÖRNEĞİ*

Mu‘arreb Words In 19th Century Ottoman Lexicography: Mir‘âtü’l-Lugat As a Model

Araştırma Makalesi / Research Article

Ahmed Jamal Abdulrasoul ALZUBAİDİ

Öğr. Gör. University of Kufa, Faculty of Languages
Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Mail: ahmedj.alzubaidy@uokufa.edu.iq

ORCID: 0009-0004-2462-179X

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Kasım 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Mart 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 19 Mart 2026

DOI Numarası / DOI Number: 10.20322/littera.1816708

Yazar Katkı Oranı

Yazar/Author 1: (%100)

Yazarlar, katkı oranlarını kabul ettiklerini ve beyan edilen katkıların doğru olduğunu beyan ederler.

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma, çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve akademik etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Bu makale için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: Çalışma, *İntihal.Net* sistemi üzerinden alınan benzerlik raporu ile taranmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar/yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından Telif Hakkı Devir Formu imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir.

Atıf Bilgisi

Alzubaidi, A. (2026). 19. Yüzyıl Osmanlı Sözlükçülüğünde Mu‘arreb Kelimeler: Mir‘âtü’l-Lugat Örneği. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, ss. 1-22. 10.20322/littera.1816708

Sorumlu Yazar

Ahmed Jamal Abdulrasoul ALZUBAİDİ, ahmedj.alzubaidy@uokufa.edu.iq

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanmakta olan “Mehmed Rif‘ad’ın Mir‘âtü’l-Luğât’ı (İnceleme-Metin)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Özet

19. yüzyıl Osmanlı sözlükçülüğünde dil tasnifi, etimoloji ve terimlerin kökenine dair farkındalığın arttığı bir dönemdir. Bu dönemde kaleme alınan sözlükler, sadece anlam vermek amacıyla değil, aynı zamanda hazırlanan sözlükler, yalnızca kelimelere anlam kazandıran eserler olmanın ötesine geçerek, filolojik ve etimolojik açıdan belge niteliği taşıyan metinler hâline gelmiştir. Sözlük müellifleri, kelimelerin Arapça, Farsça veya Türkçe kökenli olup olmadığını belirtmeye; hatta kimi durumlarda bu kelimelerin hangi dilden Arapçaya ya da Türkçeye geçtiğini göstermeye özen göstermiştir. Böylece, söz konusu sözlükler Osmanlı Türkçesinin çok katmanlı yapısını ortaya koyan ve dilin tarihsel gelişim sürecine ilişkin önemli veriler sunan kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Arap diline başka dillerden geçmiş ve Arapçalaştırılmış kelimeler olan “mu'arreb” kelimeler, sözlükçülüğün önemli bir kavramı hâline gelir. Osmanlı sözlüklerinde mu'arreb kelimelerin tespiti, yalnızca kelime kökenlerinin belirlenmesi açısından değil, aynı zamanda dönemin dil anlayışının ve sözlük yazım ilkelerinin anlaşılması bakımından da değer taşımaktadır. Bu çalışmada 19. yüzyıl Osmanlı sözlüklerinden biri olan *Mir'âtü'l-Luğat* adlı eser örnek alınarak sözlükte yer alan mu'arreb kelimelerin tespiti, sunuluş biçimi ve etimolojik açıklamaları üzerinde durulmuş; Mehmed Rif'at Efendi'nin kelime kökenlerine yaklaşımı değerlendirilmiştir. Çalışmada, eserde mu'arreb olarak açık biçimde belirtilen kelimeler tespit edilmekle birlikte, mu'arreb olduğu hâlde işaretlenmeden kullanılan örnekler de gösterilmiştir. Ayrıca, mu'arreb kelimelerin Arapçaya geçiş süreci, bu süreçte geçirdikleri ses değişimleri ve Arapçanın yapısal özelliklerine uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilen dilsel uyarlama yöntemleri üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil, Mu'arreb kelime, Arap dili, sözlük, *Mir'âtü'l-Luğat*.

Abstract

The 19th century was a period of heightened awareness of language classification, etymology, and the origins of terms in Ottoman lexicography. Dictionaries written during this period were not merely for the purpose of providing meaning; they also went beyond simply providing meaning to words and became texts of philological and etymological documentary value. Dictionary authors were meticulous in stating whether words were of Arabic, Persian, or Turkish origin; in some cases, they even indicated the language from which these words had passed into Arabic or Turkish. Thus, these dictionaries are considered sources that reveal the multilayered structure of Ottoman Turkish and provide important data on the historical development of the language. In this context, "mu'arreb" words, words that have migrated into Arabic from other languages and have been Arabicized, become a crucial concept in lexicography. The identification of mu'arreb words in Ottoman dictionaries is valuable not only for determining word origins but also for understanding the linguistic understanding and dictionary writing principles of the period. This study examines the identification, presentation, and etymological explanations of the mu'arreb words found in the 19th-century Ottoman dictionary *Mir'âtü'l-Luğat*, and evaluates Mehmed Rif'at Efendi's approach to word origins. The study identifies words explicitly designated as mu'arreb in the work, along with examples of those used without marking them. It also examines the process of the transition of mu'arreb words into Arabic, the sound changes they underwent during this process, and the linguistic adaptation methods employed to adapt them to Arabic's structural characteristics.

Keywords: Language, Ambiguous word, Arabic language, Dictionary, *Mir'âtü'l-Luğat*

GİRİŞ

1851'de doğan Mehmed Rif'at Efendi, Mekteb-i Harbiyyeden mezun olmuş (1872) ve aynı mektebe öğretmen olarak tayin edilmiş; bir süre sonra da kolağalığına terfi etmiştir. Binbaşılığa kadar yükselen Mehmed Rif'at, katıldığı 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda esir düşmüş ve barıştan sonra Eylül 1878 yılında İstanbul'a dönmüştür. Sultan Abdülaziz'in hal'ine katılanlardan olduğu için II. Abdülhamid İstanbul'da bulunmasını uygun görmemiş, rütbesi kaymakamlığa yükseltilip Şam fırkasına tayin edilmiştir. Bir daha İstanbul'a dönememiş ve 1907'de son görev yeri olan Halep'te vefat etmiştir. Mehmed Rif'at Efendi'nin edebiyat ve yayın hayatına atılmasında Namık Kemal'in etkisi olmuş, *İbret* gazetesinde “Bir Asker” takma adıyla ve kendi ismiyle yazılar yazmıştır. Namık Kemal'in uyandırdığı edebiyat aşkıyla kendi başına ve Hasan Bedreddin'le birlikte tiyatro eserleri kaleme almış, çeviriler yapmıştır. Ayrıca *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye* ve *Mükemmel Osmanlı Sarfı* gibi dil ve gramer eserleri, *Mir'âtü'l-Luğat* adlı sözlük, *Görenek* adlı tiyatro, *Mecâmiu'l-Edeb* adlı edebiyat eseri ile *Tuhfetü'l-İslâm*, *Cevâhir-i Çihâr Yâr* ve *Emsâl-i Kibâr* gibi dinî eserleri de bulunmaktadır (Kahraman 2003: 519-520).

Dil bilgisi ve sözlük çalışmalarıyla da dikkat çeken Rif'at Efendi, bu alanlarda çeşitli eserler kaleme almıştır. Bunların en önemlilerinden biri ise *Mir'âtü'l-Luğat* (مرآت اللغات) adlı sözlüktür. 1876'da İstanbul'da Mekteb-i Sanayi Matbaası'nda basılan bu eser, Osmanlı sözlükçülüğünde özel bir yere sahiptir. Bahsi geçen *Mir'âtü'l-Luğat*, Osmanlıca, Arapça ve Farsçayı kapsayan bir sözlüktür. Bu eser, hem dönemin dil anlayışını yansıtmaları hem de çok dilli yapısıyla Osmanlı sözlükçülüğünde önemli bir konumda bulunması bakımından dikkat çekmektedir. 225 sayfalık bu sözlükte, yazar her madde başının Arapça ve Farsça muadillerini kaydetmiş, madde başlarının büyük çoğunluğuna anlam ve açıklamalar da eklemiştir. Ayrıca eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere, her madde başı için Arapça ve Farsça bir veya birden fazla müteradif kelimeye de yer verilmiştir.

Sami dil ailesine mensup, köklü ve gelişmiş bir dil olan Arapça, tarihsel evrimi boyunca temel yapısal unsurlarını dikkate değer bir şekilde korumuştur. Bununla birlikte, ortak bir atayı paylaşan diğer Sami dilleriyle ve coğrafi olarak yakın ve kültürel olarak birbirine bağlı komşu uluslar tarafından konuşulan dillerle önemli derecede sözcük alış verişini yaşamıştır. Arap dili, tarihsel süreçte kendi bünyesinde bulunmayan birtakım kelimeler ile karşılaşmış ve cahiliye döneminde Farsça, Türkçe, Rumca, Berberice gibi dillerle etkileşime girmiştir (Es-seyyid 1986: 61).

Çalışmanın amacı, *Mir'âtü'l-Luğat*'ta yer alan mu'arreb kelimeleri tespit ederek bu kelimelerin köken, anlam ve biçimsel özelliklerini incelemektir. Ayrıca mu'arreb kavramının klasik Arap dilbilimindeki anlamını açıklamak ve Osmanlı sözlükçülüğünde mu'arreb kelimelerin ele alınış biçimini modern etimolojik yaklaşımlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir.

Mu'arreb kelimelerin sözlüğüne ilişkin araştırmaların kökenleri, nispeten erken bir döneme kadar uzanmaktadır. Et-ta'rîb اَلتَّعْرِيب terimi عَرَب kökünden tef'îl mastarı olup, “Arapçalaştırma” ve

başkaların “Arapça öğretme” manalarına gelmektedir (El-cevherî 1987: 13). Mehmed Rif'at Efendi 19. yüzyılda kaleme aldığı *Mir'atü'l-luğat* eserinde mu'arreb kelimeleri vurgulamıştır. Üzerinde durduğu mu'arreb kelimelerin bir kısmının hangi dilden mu'arreb olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca açıklamasını yaptığı kimi Arapça kelimelerin mu'arreb olduğunu ya da ta'rīb edildiğini kimi Arapça kelimelerin de lüğat-i müvellededen mu'arreb olduğunu belirtmiştir.

Ta'rīb, bir kelimenin yabancı bir dilden Arapçaya aktarılmasıdır. Mu'arreb ise bir kelimenin herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığına bakılmaksızın yabancı bir dilden Arapçaya aktarılmasıdır. Ancak kelimeye bir değişiklik yapılmadığı sürece çoğunlukla ta'rīb gerçekleşmez. Örneğin baht < baht, seht < seht gibi bazı kelimeler değişmeden ta'rīb olmuştur (El-cezâ'iri 2008: 3). Mehmed Rif'at Efendi eserinde bu teorik tartışmaya katkı sağlamış, eserinde mu'arreb ve ta'rīb edilen kelimeleri göstermiş, ayrıca kimi kelimelerin nasıl ta'rīb edildiğini ve uğradıkları ses değişikliklerini de açıklamıştır. Örneğin kökende iki kelimeden oluşan *zîre-bā* ‘zırva’ anlamı veren *zîrbāc* kelimesinin lüğat-i müvellededen mu'arreb olduğunu belirtmiştir. Yine Farsça kökenli olan *mintan* kelimesinin üzerinde Türkçeden mu'arreb olduğunu söylemesi, kelimenin kullanım kökeni ile biçimsel kökeni arasındaki farkı vurgulamakta, Osmanlı Türkçesinin Arapçaya etkisini ve Mehmed Rif'at Efendi'nin sözlükçülükte etimolojiye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sözlükte yer alan bazı Arapça veya Farsça kelimelerin karşılıklarının verilmemesi, mu'arreb kelimelerin tamamının açık biçimde işaretlenmemesi ve köken bilgisine ilişkin açıklamaların sınırlı kaldığı görülmektedir.

1. Arap Dilcilerinin Arapçaya Girmiş Kelimleri Tespit Etmek İçin İzledikleri Yollar:

1.1. Arap Dilcilerinin Belirlediği Kelimler:

Arap Dilcileri mu'arreb kelimelere büyük önem vermiş, bu kelimelerin yabancı kökenli olduğunu belirtmiş, kaynak dildeki anlamlarını ve Arapçalaştıktan sonra geçirdikleri yapısal değişimleri ortaya koymuşlardır.

1.2. Harflerin Uyumu:

- Mu'arreb kelimeleri bünyelerindeki harf uyumundan anlamak mümkündür. Arapçada aynı kelimeye bir araya gelmesi mümkün olmayan bazı harfler bulunmaktadır. Bu harfler şunlardır:

Tablo 1. Arapçada Aynı Kelimede Bir Araya Gelmeyen Bazı Harfler:

[c ج ↔ k ق],	[ş ج ↔ c ج],	[s س ↔ z ذ],	[t ط ↔ c ج],
[ş ج ↔ z ذ],	[ş ج ↔ s س],	[ş ج ↔ t ط],	[s س ↔ z ذ],
[k ق ↔ k ق],	[t ط ↔ t ت],	[b ب ↔ s س ↔ t ت].	

- Arapçada bazı harfler bir kelimeye yan yana geldiklerinde özel bir düzenlemeye bağlıdır. Bu tür harfler şunlardır:

[n ن → r ر], rā' harfinden önce nūn harfinin gelmesi: rā' harfinden önce nūn harfi Arapça kelimelerde gelmemektedir.

[z ز → d د], zāy harfinden sonra dāl harfinin gelmesi: Zāy harfinden sonra dāl harfi Arapça kelimelerde gelmemektedir.

[l ل → ş ش], lām harfinden sonra şīn harfinin gelmesi: Lām harfinden sonra şīn harfi Arapça kelimelerde gelmemektedir.

[d د → z ذ], dāl harfinden sonra zāl harfinin gelmesi: Dāl harfinden sonra zāl harfi nadiren gelmesidir (El-Cevaliki 1966: 27).

- Arapça vezinlerine aykırı olması:

Araplar, mu'arreb kelimeleri Arapçalaştırma sürecinde Arapça yapısına uydurabilmek için bazılarının yapısını değiştirmişlerdir. Örneğin: *şirāt ~ fi'al*, *ķirtās ~ fi'lal*, *iķlid ~ if'il*. Fakat birçok kelimenin Arapça vezinlerine uydurulması mümkün olmadığından bu kelimeler olduğu gibi bırakılmıştır (ācur الجر) (El-mubarak 1981: 136).

2. Mu'arreb Kelimelerin Aslının Arapçada Bulunmaması:

Mu'arreb kelimelerin kökeni Arapça olmadığı için Arapçada onlardan türetilecek bir temel bulunmaz. Buna karşılık kaynak dilde türetilebilecek bir esas vardır ve o esastan türetilmiş kelimeler mevcuttur.

Araplarda Yabancı Kökenli Kelimelerin Arapçalaştırılması:

Araplar, dillerine yabancı bir kelime aldıklarında, genellikle kendi dil kuralları ve sistemleri doğrultusunda bu kelimeyi mevcut söz varlıklarına benzerlik gösterecek şekilde uyarlamışlardır. Bu kuraldan yalnızca çok az sapma görülür. Söz konusu değişikliğin bazı yönleri şunlardır:

1. Bazı harflerin eksiltilmesi veya eklenmesi ile alıntı kelimenin harflerini değiştirme yöntemi. *benefsec < benefşe*, *bernāmec < bernāme*. Bu değişiklik, yabancı bir harfin ona yakın bir Arap harfi ile değiştirilmesi şeklinde olabilir. Örneğin: *fālūzec < pālūde*, *firdaws < paradis*, *sukker < şekker*, *şek < çek*, *sirwāl < şelvār*, *hawārezm < harezem*.

2. Arapçanın yapı ve vezinlerine uyum sağlayacak şekilde kelimenin vezni ve yapısı değiştirilir, bu uyumu sağlayıncaya kadar harfler eklenip çıkarılır, uzun ünlüler, med ve harekeler değiştirilir. Ayrıca kelimeler, sükûnlu harfle başlamaktan, ünlü üzerinde durmaktan ve iki sükûnlu harfin art arda gelmesinden kaçınılarak, Arapçanın fonetik geleneklerine göre düzenlenmiştir. Örneğin: *neşā' < nişāste*, *ferazdaķ < perāzde*, *iķlid < kelid* (1981: 299).

Osmanlı sözlükçülüğünde “mu'arreb” (مُعَرَّب) kavramı, bir kelimenin Arapça dışındaki bir dilden (çoğunlukla Farsça, bazen Türkçe, Yunanca, Latince vs.) alınarak Arapçaya adapte edildiğini belirtmek için kullanılmıştır. Osmanlı dilcileri, bu kavramı etimolojik köken bilgisi sunmak, kelimenin Arapça olup olmadığını ayırt etmek ve terimlerin kökenine dair bilinç oluşturmak amacıyla kullanmış;

bu bağlamda Steingass, *A Comprehensive Persian–English Dictionary* adlı eserinde Arapça kökenli kelimeleri büyük “A” ile, mu'arreb olanları küçük “a” ile gösterirken, Lane de *Arabic–English Lexicon* adlı eserinde mu'arreb kelimeler için “an arabicized word” ifadesini kullanmıştır.

“Mu'arreb” kelimeler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda öne çıkan bazı önemli araştırmalar arasında Bayram AKTAŞ (2021), Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed EL-CEVÂLİKÎ (1966), Tâhir Şâlih El-CEZÂ'İRÎ (2008), İbnü'l-Esîr Mecdüddîn El-CEZERÎ (1963), İbrahim USTA (2012) ve Celâlüddîn ES-SÜYÛTÎ (1985) yer almaktadır.

Yöntem

Mir'âtü'l-Luğat'ta mu'arreb olarak işaretlenen ve sınıflandırılan kelimeler tespit edilecektir. Öncelikle bu kelimeler alfabetik bir liste hâlinde sunulacak, her kelimenin hem Arap alfabesiyle yazılışı hem de transkripsiyonlu biçimi gösterilecektir. Daha sonra Mu'arreb olarak sınıflandırılan kelimelerin *Mir'âtü'l-Luğat*'ta geçen Türkçe karşılığı ile Mehmed Rif'at Efendi'nin bu kelimeler üzerindeki açıklamaları belirlenecektir. Ardından kelimeler kaynak dillerine göre sınıflandırılacak, tematik açıdan gruplandırılacak ve kelimelerin türleri gösterilecektir. Eserde anlamı verilmeyen ya da açıklanmaya ihtiyaç duyulan kelimelerin modern sözlüklerdeki karşılıkları sunulacaktır. Ayrıca söz konusu kelimelerin modern etimoloji çalışmalarındaki açıklamaları ve dilciler arasındaki köken veya anlam farklılıklarına dair görüşler ortaya konacaktır. Son aşamada ise mu'arreb kelimelerin ta'rîb sürecinde uğradıkları değişikliklerin daha açık bir şekilde anlaşılması için bu kelimelerin kaynak dillerdeki biçimleri tablo hâlinde gösterilecektir.

Tablo 2. *Mir'âtü'l-Luğat'ta Geçen Mu'arreb Kelimeler:*

S. Madde	
19 آب	
Âb	Yazarın Tanımı: “Ağustos” anlamına gelen ‘meşhur ay’ın Arapçası ve Farsçası yine <i>Âb</i> ’dır. Anlam ve Köken: Sür. [zam.] is. ‘Meyve olgunlaşma ayı’ anlamı veren kelimedir (Ignatios 1951: 1). Osmanlı Türkçesinde kullanılan kelime, Eski Suriye'nin şemsî takvimindendir (Tietze 2021: A-B 130).
s. Madde	
64 بغداد	
Bağdād	Yazarın Tanımı: Meşhur ve tanınmış bir şehir adı olan “Bağdat” kelimesi, Farsçadan Arapçaya geçmiş bir mu'arreb kelimedir. Köken itibarıyla <i>bağ-i dād</i> şeklinde olup “vergili bağ” anlamını taşımaktadır. Anlam ve Köken: Fa. [coğ.] özel is. (Nişanyan 2018: 69) orta Farsça bağ dād “tanrı verdi veya tanrının verdiği” sözcüğünden +î ekiyle türetildiğini göstermiştir.
s. Madde	
6 باشق	
Başîk	Yazarın Tanımı: “Atmaca kuşu” anlamına gelen bu kelime <i>bâşîk</i> şeklinde mu'arreb olup, ‘an kara dışı atmaca türünü ifade eder, kelimenin Farsçası ise <i>bāşe</i> şeklindedir.

Anlam ve Köken: Fa. [zool.] is. Küçük atmaca cinsi bir kuş türüdür (Demirci 2012: 73).	
s. Madde	
56 بَزَهْر	Bāzehr Yazarın Tanımı: “Panzehir” anlamındaki kelime <i>bāzehr</i> mua'arreb olup asıl şekli pādzehrdir. Ta'rib olduğunda dāl harfi silinmiştir. Cesedi ‘zehirden hıfz edici’ anlamı veren kelimenin Farsçası <i>bāzehr</i>'dir. Anlam ve Köken: Fa. [tıp.] is. <i>pād</i> “koruyucu” ve <i>zehr</i> “zehir” ile pād-zehr'den oluşan birleşik kelimedir (Ayverdi 2005: 975).
s. Madde	
206 بَنْفَشَج	Benefşec Yazarın Tanımı: “Menekşe” anlamındaki kelime Farsçadan galat olup doğrusu <i>benefşe</i>'dir. Arapçası <i>benefşec</i> olan kelime mu'arreb bir kelimedir. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] is. <i>Bunaşşa, binaşşa, banaşşa</i>, Menekşe ve menekşe renginde belirli bir su bitkisi, hercai menekşedir (Steingass 1892: 203). Arapça <i>banaşşac/manaşşac</i>, Süryanice <i>mānīškā</i>, Ermenice <i>manışag iṣulihzuly</i> biçimleri Farsçadan alınmıştır. /b/ > /m/ evriminin Farsçada mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Nişanyan 2018: 547). Hafid Efendi'nin eserinde de Farsça benefşeden galat olup Arapçalaşmış biçiminin benefşec olduğu dile getirilir (Sıbiç 2024'ten akt. Hafid H. 1221: 437).
s. Madde	
71 بُسْتَان	Bustān Yazarın Tanımı: Kokulu yer anlamına gelen “Bostan” meşhur kelimesi, aslı <i>būy-sitān</i>'dir. Farsça kökenli olan ve Arapçaya <i>bustān</i> şeklinde geçen kelime, mu'arrebdir ve çoğulu <i>besātīn</i>'dir. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] is. <i>Bū</i> ‘koku’ ile <i>stān</i> ‘yer, ülke, yöre’den, <i>būstān</i> kokulu çiçekler ve ağaçlarla dolu bir bahçe, ancak Arapça sözlüklerine göre ‘bahçe veya duvarla çevrili bahçe’dir (Lane 1968: 202).
s. Madde	
96 جَوْرَب	Cewreb Yazarın Tanımı: “Çorap” anlamındaki kelime mu'arreb olup Arapçada çoğul şekli <i>cewārīb</i>'dir. Farsçadaki karşılığı <i>gurāb</i>'dir. Anlam ve Köken: Fa. [giy.] is. Çeşitli ipliklerden örülen, ayağa giyilen giyecektir. Mu'arreb şeklini <i>cūrāb</i> Farsçada <i>gorāb</i> ve ‘Hübschmann: ZDMG 46:234’. Pelliot ‘JA1925, 1:241’ çorap sözünün Farsça olmadığını dile getirerek ancak bu yolda açık bir şey söylemediğini açıklamıştır (EREN 1999: 98).
s. Madde	
90 جَمَسْت	Cummest Yazarın Tanımı: “Cebellokum” anlamına gelen, meşhur, göke meyleden kızıl renkte bir taştır. Bu taşın Arapça adı <i>ma'şūk</i>, mu'arreb biçmi <i>cummest</i>, Farsçası ise <i>gemest</i>'tir.

Anlam ve Köken: Fa. [jeol.] <i>is.</i> (El-lübnani 1932: 20). Kelimenin Farsçadan mu'arreb olduğunu vurgulamıştır (Steingass 1892: 317). Kelimenin kaynağını Arapça olduğunu ve “Sarhoşluğu önlediği veya hoş rüyalar gördürdüğü söylenen kaba mavi bir mücevherdir” anlamını vermiştir.	
s. Madde	
150 ذَرَابَزِين	Darābzīn Yazarın Tanımı: “Tırabzan” anlamına gelen darābzīn şeklinde mu'arreb bir kelimedir. Farsçası <i>derābzīn</i>’dir. Anlam ve Köken: Fa. [mim.] <i>is.</i> Kapının önündeki paravan veya kafes, birinin yaslandığı yerdir. (Steingass 1892: 496). Kelimeyi <i>dār-bazīn</i> şeklinde göstermiştir (Redhous 1986: 1175). Tırabzan kelimesinin İtalyanca kökenli olduğunu göstermiştir (Nişanyan 2018: 872). Kelime üzerine <i>çit</i>, parmaklık, <i>peyke</i> sözcüğünden alıntı olduğunu ve eski Yunanca <i>trápeza</i> <i>τράπεζα</i> “masa” sözcüğünden alıntı olabilir; ancak bu kesin olmadığını belirtmiştir.
s. Madde	
109 دُزْدَار	Duzdar Yazarın Tanımı: “Dizdar” kelimesi, dāl harfî esre ile telaffuz edilen, ‘kale zabıta’ anlamına gelen <i>duzdar</i> biçiminde mu'arreb bir sözcüktür. Kelimenin Farsça karşılığı <i>kūtvāl</i>’dir. Anlam ve Köken: Fa. [As.] <i>is.</i> Farsçada kale anlamındaki <i>diz</i> kelimesi, <i>-dār</i> Sahiplik ekiyle türetilmiştir (Şükûn 1944: 887).
s. Madde	
205 فِجَان	Fincan Yazarın Tanımı: “Fincan” kelimesi Arapça kökenli olup, Farsça karşılığı pingān şeklindedir. Fincan sözcüğü de bu kökten mu'arreb olarak türemiştir. Anlam ve Köken: Fa. [gıda. b.] <i>is.</i> Kelimenin asıl Farsçada ‘Dibinde küçük bir deliği olan su ölçmeye mahsus bakır yahut tunç taktır’. ‘Yemek ve su kabı olan her kâse ve tasa’ da denir, ‘Leğen’ anlamına da gelir (Ayverdi 2005: 387). <i>Pingan</i>’ın galat’ı <i>filcan</i> ‘çay kahve fincanı tabaklıdır’ (Vefik 1876: 579).
s. Madde	
194 كَنْدَج	Kendec Yazarın Tanımı: “Köfte” anlamına gelen bu kelime Farsçadan <i>kendec</i> şeklinde mu'arrebdir. Anlam ve Köken: Fa. [gıda. b.] <i>is.</i> Kırılmış etten türlü biçimlerde pişirilen yemektir. Türkçeden belli başlı balkan dillerine de geçmiştir (EREN 1999: 255).
s. Madde	
199 لَعْل	La'l Yazarın Tanımı: “Lâl” anlamındaki meşhur kıymetli bir taştır. <i>La'l</i> şeklinde mu'arreb bir kelime olup Farsçası <i>lāl</i> şeklindedir.

Anlam ve Köken: Fa. [jeol.] is. Bu sözcük Farsça لال لال “kırmızı” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan 2018: 499).	
s. Madde	
220 لُوف	
Lūf	Yazarın Tanımı: “Yılanyastığı” anlamına gelen bu kelime, meşhur bir ot adıdır. Farsçada <i>lūf</i> biçiminde kullanılan kelime, Arapçaya mu'arreb olarak <i>lūf</i> şeklinde geçmiştir. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] is. Yılanyastığıgillerden, sulak ve nemli yerlerde yetişen, kök sapında, süt görünüşünde, yakıcı ve acı bir öz su bulunan, zehirli bir bitkidir (Akalin vd. 2023: 3921).
s. Madde	
205 مِنتَانَة	
Mintān	Yazarın Tanımı: “Mintan” anlamındaki kelime Farsçadan galat olup doğrusu <i>nīm-ten</i>'dir. Arapçası <i>mintāne</i> olan kelime, Türkçeden mu'arrebdir. Anlam ve Köken: Fa. [giy.] is. Yakasız, uzun kollu erkek gömleği, gömlek üzerine giyilen kollu yeledir. Bu sözcük Farsça <i>nīm</i> نیم “yarım” ve <i>tan</i> تن “beden” sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Nişanyan 2018: 566-567).
s. Madde	
92 مُوْذَج	
Mūzec	Yazarın Tanımı: “Çizme” anlamındaki bu kelime, mu'arrebdir. Arapçada <i>curmūk</i>, Farsçada ise <i>mūze</i> biçiminde kullanılır. Anlam ve Köken: Fa. [giy.] is. Çözülüp bağlanmak sûretiyle diz altı çizmedir (Abdulna'im & Shirin 2011: 523).
s. Madde	
205 نِيلِج	
Nīlec	Yazarın Tanımı: “Nilec” anlamındaki yaprak çivit olarak bilinen çivit otudur. bu kelime mu'arreb bir kelime olup Farsçası <i>nil</i>'dir. Arapçada ayrıca <i>gīlim</i> olarak da adlandırılır. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] is. Çivit denilen boya kendisinden istihsal olunan bir nevi nebat ve bu nebatın usâresidir ki birtakım şeyleri mavi renge boyar. Yanmış özerlik tohumu ki nazer değmemek itikadiyle çocukların alınına ve kulaktozuna çekilir (Şükûn 1944: 1939).
s. Madde	
71 رَاهَنَامَج	
Rāhnāmec	Yazarın Tanımı: “Pusula” anlamında meşhur bir kelimedir. Gemiciler bu aletle gemiyi kullanırlar. Farsçadaki aslı <i>rāhnāme</i> olup, bu kelime Arapçaya mu'arreb olarak geçmiştir. Anlam ve Köken: Fa. [coğ.] is. Yol göstermek için çizilen kâğıt, haritadır (Remzi 1888: 576). <i>Reh</i> – <i>rāh</i> ‘yol’ ve <i>numā</i> ‘gösteren’ ile <i>reh-numā</i> – <i>rāh-numā</i> (Ayverdi, 2005: 1019). Söz konusu

	kelime, <i>Müntahabat-i Lügat-i Osmaniyye</i> gibi kimi Osmanlı sözlüklerde <i>râhnâme</i> şeklini gösterirken <i>Lehçe-i Osmani</i> , <i>Kamus-i Osmani</i> gibi kimilerinde <i>rehnümâ-rahnumâ</i> şeklini gösterilmiştir.
s. Madde	
119 رَنْدَج	
120 Rendec	Yazarın Tanımı: “Rende” anlamına gelen marangoz aletlerinden biridir. <i>Rendec</i> şeklinde Arapçaya mu'arreb olarak geçen kelime Farsçası yine <i>rende</i>'dir. Anlam ve Köken: Fa. [tek.] is. Tahtaları yontup düzeltmeye yarayan marangoz rendesi; mutfak rendesi (Tietze 2021: R-Ş 49). Bu sözcük Farsça ve Orta Farsça <i>randīdan</i> رندیدن “kazımak, yontmak” fiilinden +a ekiyle türetilmiştir (Nişanyan 2018: 711).
s. Madde	
68 رَوَزَنَه	
Rewzene	Yazarın Tanımı: “Pencere” anlamına gelen meşhur Farsça kökenli mu'arreb kelimedir. Arapçada karşılığı <i>Rewzene</i> ve <i>hūwe</i> Farsçada ise <i>pencer</i>, <i>derīçe</i>, ve <i>revzen</i> 'dir. Anlam ve Köken: Fa. [mim.] is. Binâ duvarlarında, taşıtların belli yerlerinde, hava ve ışığın içeriye girmesi ve içeridekilerin dışarıyı görmesi için bırakılan açıklıktır (Seydi 1330:498). <i>Resimli Kamus-i Osmani</i> 'de <i>revzen</i> kelimesi ‘pencere kanadı’ anlamı verdiğini ve ‘Farsî’den mu'arreb’ olduğunu açıklamıştır. <i>Arabic-English Lexicon</i> 'da <i>revzen</i> – <i>revzene</i> kelimesine Arapçalaştırılmış ve Araplar tarafından kullanılan bir kelime olduğunu açıklanmıştır (Lane 1968: 1079).
s. Madde	
90 صَغَانَه	
Şagâne	Yazarın Tanımı: “Çegâne” olarak bilinen meşhur bir sazdır. Çengiler, onunla özel oyunlar oynarlar. Mu'arreb bir kelime olup, Arapçada <i>şagâne</i> Farsçada ise <i>çağâne</i> biçiminde kullanılmaktadır. Anlam ve Köken: Fa. [müz.] is. Muallim Nâcî'ye göre <i>çegâne</i> kelimesi çoğunlukla çeng kelimesi ile birlikte gelmektedir (Nâcî 1899: 336). (Redhous 1986: 236). Kelimenin kaynak dildeki biçimini (چغانه، چغانه، چغانه), şeklinde göstermiştir.
s. Madde	
32 سَدَان	
Sendân	Yazarın Tanımı: “Örs” anlamına gelen meşhur demirciler tarafından kullanılır. Mu'arreb bir kelime olup Arapçada karşılığı <i>sendân</i>, <i>zübre</i> Farsçada ise <i>sindân</i> 'dır. Anlam ve Köken: Fa. [tek.] is. (Devellioğlu 2003: 954). <i>Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lûgat</i> 'ta kelimenin <i>sendân</i> şeklinde Arapçalaştırıldığını belirtmiştir.
s. Madde	
95 صِنَار	
Şinnâr	Yazarın Tanımı: "Çınar" anlamına gelen meşhur bir ağaçtır. Mu'arreb bir kelime olup Arapçada

	karşılığı <i>Şinnār</i>, <i>dulb</i> Farsçada ise <i>çenâr</i>'dır. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] <i>is.</i> Geniş yapraklı bir ağaç Kâşgarlı Mahmud'a göre, çınar ağacına <i>carûn</i> adını verirler. Türkçe çınar sözü ile <i>carûn</i> biçmi arasındaki benzerlik düşündürücüdür (Clauson ED 430 b). <i>Carûn</i> biçimini <i>hap. Leg.</i> Olarak vermekle yetinmiştir. Kâşgarlı Mahmud'a göre Yağmalar Çınar ağacına <i>çünük</i> adını da verirler, bu ad ç-'nin ş-'ye çevrilmesi sonunda <i>şünük</i> biçimini almıştır. Clauson'un belirttiği gibi, çağdaş diyalektlerde çünük adının yerine Farsça <i>çinâr</i> sözü geçmiştir. Orta Türkçe <i>çünük</i> adının komşu dillerden kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Eren 1999: 89-90).
s. Madde	
205 سِرْدَاب Sirdāb	Yazarın Tanımı: “Bodrum” anlamına gelen meşhur bir terimdir. Yer altında oda gibi yapılan bir yapıyı ifade eder. Mu'arreb bir kelime olup, Arapçada <i>sirdāb</i> biçiminde, çoğulu <i>serādib</i> Farsçada ise <i>serdāb</i> şeklinde kullanılmaktadır. Anlam ve Köken: Fa. [mim.] <i>is.</i> Soğuk anlamı veren <i>serd</i> kelimesi ile su anlamındaki <i>āb</i> ile birlikte ortaya çıkan <i>serdāb</i> kelimesidir (Alzubaidi 1965: 56). <i>Kâmûs-i Türki</i>'de <i>serdāb</i> kelimesine: ‘ta’rib dahi olunmakla cem’i <i>serādib</i> asıl suyu soğuk tutmaya mahsus yeraltı, sıcak memleketlerde serinlikte oturmaya mahsus yeraltı odadır (Sami 1900: 716).
s. Madde	
71 سُكْرَكَة Sukurke	Yazarın Tanımı: Darıdan yapılan ve içilen “boza” anlamında bir kelimedir. Arapçada <i>sukurke</i> ve aynı anlamda <i>ğubeyrā</i>’ olarak kullanılan darı bozasını ifade eder. Farsçada ise <i>sükerke</i> ve <i>gedū</i> kelimeleri boza anlamında kullanılır. Bu kelime, Arapçaya geçmiş mu'arreb bir kelimedir. Anlam ve Köken: Hbş. [gıda. b.] <i>is.</i> Darıdan yapıp içilir darı bozasıdır. Habeşe dilinden Arapçaya geçen buğdaydan yapılan mest eden ve <i>hamrū 'l-Habeşe</i> ‘Habeşe alkölü’ anlamı veren kelimedir (El-Cezerî, 1881: 2049). “<i>En-nihāye</i>” eserinde kelimenin Araplaştırıldığını ve <i>sukurka</i>’ olarak gösterilmiştir (El-Cezerî 1963: 1936).
s. Madde	
114 سُور Sūr	Yazarın Tanımı: “Düğün” anlamına gelen bir kelimedir. Arapçada <i>sūr</i> ve aynı anlamda kullanılan ‘<i>urs</i>’ sözcükleriyle karşılanır. Farsçadaki karşılığı <i>sūr</i> olup, kelime Farsçadan Arapçaya mu'arreb olarak geçmiştir. Anlam ve Köken: Fa. [gıda. b.] <i>is.</i> <i>sūr</i>, <i>velīme</i> anlamında Farsça kökenli kelimedir. “<i>En-nihāye</i>” adlı eserde, kelime ile ilgili verilen kullanım örneğinde, Hz. Muhammed’in sahâbelerine, Câbir’in düzenlediği velime için şöyle denmiştir: “Kalkın, Câbir bir ‘sūr’ yapmıştır”, burada kastedilen, insanların davet edildiği bir velimedir (El-Cezerî 1963: 2040).
s. Madde	

124 صُرْنَاج	Şurnâc Yazarın Tanımı: “Zurna” anlamına gelen bu kelime, Arapçada <i>şurnâc</i> biçiminde mu'arreb olarak kullanılmaktadır. Farsçadaki karşılığı <i>sürnâ</i> olup, Türkçedeki “zurna” kelimesi muhtemelen bundan galattır. Anlam ve Köken: Fa. [müz.] is. <i>sur-nâ</i>, <i>sur-nây</i> keskin bir ses çıkaran bir çalgı, Türkçede <i>surna</i> olarak da geçer. Kelime Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Eren 1999: 471). Farsça kaynaklarda daima <i>sûr</i> + <i>nây</i> ‘dügün düdüğü’ şeklinde analiz edilir. Ancak <i>Luwi hiyeroglif</i> yazısında bulunan <i>zurni(ya)</i>- ‘bir üfleme çalgı, boynuz’ ve <i>sûrinks</i> (aynı anlamda) biçimleri, sözcüğün eski bir Yakındoğu dilinden kalıntı olabileceğini düşündürür (Nişanyan 2018: 959).
s. Madde	
70 شَبُّور	Şabbur Yazarın Tanımı: “Boru” anlamına gelen bir tür çalgıdır; arapçadaki <i>şabbur</i> biçiminde mu'arreb bir kelime olarak kullanılmaktadır. Farsçası <i>rûyîne nây</i>, diğer biçimi <i>şebbûr</i>'dur. Anlam ve Köken: İbr. [müz.] is. Ezan hadisinde geçen <i>şebbûr</i> kelimesinin tefsiri: Borazan, nefesle çalınan perdesiz madenî çalgı veya boru sesidir. (El-Cezerî 1963: 2083). (Lane1968: 1496). Kelime üzerine gerçek Arapça değil İbranice kökenli olup Arapçalaştırılmış bir kelime olduğu göstermiştir.
s. Madde	
87 شَخْشِير	Şahşîr Yazarın Tanımı: “Çakşır” anlamındaki lûgat-i müvellede olmakla birlikte Türkçeden Arapçaya <i>şahşîr</i> şeklinde geçmiş olup, mu'arreb bir kelimedir. Farsçası <i>şetvâr</i>'dır. Anlam ve Köken: T. [giy.] is. (Redhous, 1986: 237). Kelimeyi <i>çakşır~çakşur</i> şeklinde Türkçe olarak gösterirken, (Nişanyan 2018: 141). <i>Çaxşûr</i> şeklinde Farsça olarak göstermiştir. (Steingass 1892: 386). <i>Chakhjîr</i> olarak Türkçeden geldiğini açıklamıştır. Bir Tür erkek şalvarıdır (Gülensoy 2007: 213).
s. Madde	
135 شَاهْتَرَج	Şahterec Yazarın Tanımı: “Şahtere” anlamına gelen bilinen ot, Farsça kökenli olup, <i>şahterec</i> biçiminde mu'arreb bir kelime olarak kullanılmaktadır. Anlam ve Köken: Fa. [bit. b.] is. <i>şāh</i> ve <i>tere</i> “yeşillik” <i>şāh-tere</i> şahteregillerden, küçük çiçekli, parçalı yapraklı, gök mâvisi renginde, taşıdığı fumarin adlı alkaloit sebebiyle tıpta kullanılan bir bitkidir (Ayverdi 2005: 115).
s. Madde	

154 طُوغ	Tūḡ	Yazarın Tanımı: Tuğ: anlamına gelen bu kelime, lügat-i müvellede olmakla birlikte <i>tūḡ</i> şeklinde mu'arreb bir kelimedir. Farsçadaki karşılığı <i>tūḡ</i> şeklindedir.
		Anlam ve Köken: T. [tar.] is. Tuğ kelimesi eski Türkçeye dayanmaktadır (Tietze 2021: T-Z 161). Kelime Farsçaya <i>tūḡ</i> olarak geçmiş ve bu şekilde Osmanlı Türkçesinde de kullanılmıştır (Ayverdi 2005: 1268). Bir kraliyetin amblemidir (Clauson 1972: 464).
s. Madde		
121 زاج	Zac	Yazarın Tanımı: “Zaç” Türkçede ‘kara boya’ anlamındadır. Farsçadan <i>zac</i> şeklinde mu'arreb olup, Farsçası <i>zāg</i> 'dir.
		Anlam ve Köken: Fa. [kim.] is. Karaboya mu'arربی <i>zāc</i> birkaç kısımdır; beyaz kısmına Farsçada <i>zāci</i> sifid, nek, zeme; kimyada sülfat potas, Arapçada şeb-i yemânî denir (Şükûn 1944: 1055). (Stachowski 2019: 369). Kelimenin Farsça kökenli olduğu belirtilmiştir.
s. Madde		
122 زِيرْبَاج	Zīrbāc	Yazarın Tanımı: “Zırva” anlamındaki meşhur yemektir. lügat-i müvellededen <i>zīrbāc</i> şeklinde mu'arreb olup, Farsçası <i>zīr-vā</i> 'dir.
		Anlam ve Köken: Fa. [gıda. b.] is. “Farsça <i>zīrbā</i> زیربا veya <i>zīre-bā</i> زیره با “kimyon aş, bir tür etli yemek” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça <i>zīre</i> “kimyon” ve Farsça <i>bā</i> “aş” sözcüklerinin bileşiğidir” (Nişanyan 2018: 955). (Eren 1999: 469). Kelime kökenine “kökenini bilmiyoruz” yorumunu vermiştir (Ayverdi 2005: 1388). Kelime üzerine de “Kökü belli değildir” diye yorumlamıştır.

Tablo 3. Eserde Geçen Mu'arreb Kelimelerin Listesi, Kökeni ve Kaynak Dilindeki Şekli:

Mu'arreb kelimesi s.	Kökeni	Kaynak Dilindeki Şekli
آب (19) Āb	Süryanice	ܐܒܐ Āb
بَغْدَاد (64) Bağdād	Farsça	بَغْدَاد Bağ-dād
بَاشِق (6) Bāşik	Farsça	بَاشِق Bāşe
بَازْهَر (56)	Farsça	بَازْهَر Pād-zehr

Bāzehr		
بَنَفْشَه (206) Benefşec	Farsça	بَنَفْشَه Benefşe
بُستَان (71) Bustān	Farsça	بُستَان Bû, bûy bustān
جَوْرَب (96) Cewreb	Farsça	گُورَب Güreb
جُمُست (90) Cummet	Farsça	گَمُست, جَمُست Gemest, cemest
دَر اَبَزِين (150) Darābzīn	Farsça	دَر اَبَزِين Dār-bezīn
دُزْدَار (109) Duzdar	Farsça	دِزْدَار Diz-dār
فِنْجَان (205) Fincan	Farsça	پِنْجَان Pingān
کَنْدَج (194) Kendec	Farsça	کُوفْتَه Küfte
لَعْل (199) La'1	Farsça	لَال Lāl
لُوف (220) Lūf	Farsça	لُوف Lūf
مِنْتَانَه (205) Mintāne	Farsça	نِیْمَتَن Nīmten
مُوزَج (92) Mūzec	Farsça	مُوزَه Mūze
نِیْلَج (205) Nīlec	Farsça	نِیْل Nīl
رَاهَنَامَج (71) Rāhnāmec	Farsça	رَاهَنَامَه Rāh-nāme
رَنْدَج (119-)	Farsça	رَنْدَه

120) Rendec		Rende
رَوَزَنَة (68) Rewzene	Farsça	رَوَزَن Revzen
صَغَانَة (90) Şagāne	Farsça	چَغَانَه Çegāne
سِنْدَان (32) Sendān	Farsça	سِنْدَان Sindān
صِنَّار (95) Şinnār	Farsça	چَنَار Çenār
سِرْدَاب (205) Sirdāb	Farsça	سِرْدَاب Serd-āb
سُكُرْكَه (71) Sukurke	Habeşçe	ስኩርካ Sekurke
سُور (114) Sūr	Farsça	سُور Sūr
صُرْنَاچ (124) Şurnāc	Farsça	سُرْنَا Sur-nā, sur-nāy
شَبُّور (70) Şabbur	İbranice	שַׁבּוּר Şebbūr
شَاطِشِير (87) Şaḥişīr	Türkçe	چاقشیر Çakşır
شَاهْتَرَه (135) Şāhterec	Farsça	شَاه تَرَه Şāh-tere
طُوغ (154) Tūḡ	Türkçe	طوغ Tūḡ
زَاغ (121) Zac	Farsça	زَاغ Zāg
زِيرْبَاج (122) Zīrbāc	Farsça	زِيرْوَا Zīre-bā

SONUÇ

Mir'atü'l-Luğat'ta yer alan ve Mehmed Rif'at Efendi tarafından mu'arreb olarak nitelendirilen kelimeler incelenmiştir. Sözlükte bulunan kelimeler taranarak, Arapçaya başka dillerden geçmiş ancak Arapça kalıplara uydurularak kullanılan sözcükler tespit edilmiştir. Bu durum, Osmanlı dönemi sözlükçülüğünde dil bilincinin yüksek olduğunu ve köken bilgisine dayalı sınıflandırmalara dikkat edildiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan köken incelemesi sonucunda, eserde Arapçaya en çok Farsça, Türkçe, Süryanice ve İbranice mu'arreb kelimelerin girdiği tespit edilmiştir. Bu durum, İslam öncesi ve sonrası dönemlerde söz konusu diller arasındaki coğrafi yakınlık, kültürel etkileşim, İslamiyet'in yayılışı, dinsel etkiler, ticaret, bilim ve edebiyat alanlarındaki ilişkiler ile dil teması ve iki yönlü etkileşim gibi çeşitli etkenlerle açıklanabilir. Elde edilen veriler, sadece kelime kökenleri açısından değil, aynı zamanda Osmanlı Türkçesinin Arapçayla olan ilişkilerinin nasıl algılandığını ve temsil edildiğini anlamaya da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda *Mir'atü'l-Luğat*, dönemin dil anlayışını, sözlük yazım pratiğini ve dil etkileşimini anlamada önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte, sözlükte yer alan bazı kelimelerin kökenlerine ilişkin tartışmaların farklı görüş ve yorumlara açık olduğu gözlemlenmiştir.

Eserde *آب āb*, *بَازَهَر bāzehr*, *بَاشِيق bāšīq*, *بُستَان bustān*, *بَنَفْشَ بَنَفْشَ benefsec*, *بَغْدَاد baġdād*, *جُمُسْت cummest*, *جَوْرَب cewreb*, *دَرَابَزِين darābzīn*, *دُزْدَار duzdar*, *فِنْجَان fincan*, *مُوزَج mūzēc*, *كَنْدَج kendec*, *لَعْل la 'l*, *صِنَّار šinnār*, *لُوف lūf*, *سُكْرُكَة sukurke*, *مِنْثَانَة mintāne*, *نِيلَج nīlec*, *رَاهَنَامَج rāhnāmec*, *رَنْدَج rendec*, *رَوَزَنَة rewzene*, *صَغَانَة šaġāne*, *سَنْدَان sendān*, *سِرْدَاب sirdāb*, *سُور sūr*, *صُرْنَاج šurnāc*, *شَبُّور šabbur*, *شَاهْتَرَج šāhterec*, *شَحْشِير šaḥšīr*, *طُوح tūh*, *زَاج zac* ve *زِيرْبَاج zīrbāc* olmak üzere toplam 33 kelime m'arreb olarak kaydedilmiştir.

Ayrıca incelenen modern sözlükler doğrultusunda, yazar tarafından belirtilen mu'arreb kelimelere ilişkin hem bu kelimelerin gerçekten mu'arreb olup olmadıkları konusundaki değerlendirmelerin hem de köken tespitlerinin isabetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, eserde yazarın mu'arreb olarak işaretlenmediği ancak aslında mu'arreb olan *بَاقِلَاء bāqillā*, *بَازِنْجَان bazīncān*, *جَرَجِير circīr*, *جِسْر cīsr*, *دَفْتَر defter*, *دِينَار dīnār*, *دِرْهَم dirhem*, *الْمَاس 'elmās*, *أَرْنَب 'erneb*, *فِرْدَوْس firdews*, *خَنْجَر ḥancar*, *خَرْدَل ḥardal*, *خَشْخَاش ḥašḥāš*, *إِسْفَنْج 'isfenc*, *قَلَم kalem*, *قَنْطَار qaṇtār*, *كَنْيْسَة kenīse*, *خَبَار ḥiyār*, *نَعَش na 'š*, *رُومَان rummān*, *سَرَاب serāb*, *صَنْدُوق šandūq*, *صَنْوَبَر šanewber*, *سَفَرْجَل sefercel*, *شَيْطَان šeytān* ve *زَوْرَق zawraq* gibi kelimelerin de bulunduğu tespit edilmiştir.

Mir'atü'l-Luğat'ta kimi kelimelerin mu'arreb olarak işaret edilmesinin arkasında hem dilsel hem de dönemin zihniyetini yansıtan kültürel-etimolojik nedenler bulunmaktadır. Söz konusu kelimelerin Arapçada yer aldığını fakat aslında Arapça olmadıklarını ve sonradan alındıklarını göstermek istemiştir. 19. yüzyıl, Tanzimat ve sonrasında dil üzerine düşüncenin yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde sözlük yazarlar, kelimelerin kökenine dair bilinçli notlar düşerek hem bilimsel bir yaklaşım sergilemiş hem de bu reformist düşünceye katkı sunmuşlardır.

19. yüzyılda sözlük yazımında, kelimelerin asıl kökenini belirtmek giderek önem kazandığı için Mehmed Rif‘at Efendi, kelimenin sadece hangi anlamda kullanıldığını değil, hangi dilden geldiğini de göstermek istemiştir. Bu durum yazarın dil tasnifine önem veren bir sözlükçülük anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Gelecek çalışmalarda, bu tür sözlüklerdeki mu‘arreb kelimeler karşılaştırmalı olarak diğer dönem sözlükleriyle analiz edilebilir ve Arapçadaki alıntı kelimelerin Osmanlıca üzerinden geçirdiği evrim daha belirgin biçimde ortaya konulabilir.

KISALTMALAR

Tematik Kısaltmalar

As. Asker, Askerî, Askerlik

bit. b. Bitki bilimi

coğ. Coğrafya

gıda. b. Gıda bilimi

giy. Giyim

tar. Tarih

jeol. Jeoloji

kim. Kimya

mim. Mimarlık

müz. Müzik

tek. Teknik, Teknoloji

tıp. Tıp

zam. Zaman

zool. Zooloji

Dil Kısaltmaları

Ar. Arapça

Fa. Farsça

Hbş. Habeşçe

İbr. İbranice

Sür. Süryanice

T. Türkçe

KAYNAKÇA

Abdunna‘îm, M. H. & Shîrîn, M. H. (2011). *Kāmûsü ‘l-Fârisiyye*. Dâr al-Kitâb al-Mişrî.

Ahmet Vefik Paşa (1876). *Lehçe-i Osmanî*. Mahmud Bey Matbaası.

Akalın, Ş.H. vd. (2019) *Türkçe Sözlük*. TDK Yayınları.

Aktaş, B. (2021). Kur‘ân‘da mu‘arreb kelimelerin varlığı meselesi ve Fahreddin er-Râzî‘nin bu konudaki görüşleri (Mefâtihu‘l-Gayb bağlamında) [The existence of mu‘arreb words in the

- Qur'ân and Fahreddin al-Râzî's views on this issue (in the context of Mefâtih al-Gayb)]. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 63–77.
- Ali Seydi (1912). *Resimli Kamus-i Osmani*. Cihan Matbaası.
- Alzubaidi, M. (1965). *Tajü'l-'Arûs Min Jawahir al-Qamus*. Kuveyit Hükümeti Matbaası.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı*. Kubbealtı Neşriyat.
- Barsoum, I. E. (1951). *The Syriac words in the Arabic dictionaries*. Beth Mardutho Library.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press.
- Demirci, İ. (2012). *Tuhfe-i Vehbi Manzum Sözlük*. [Yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca–Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- El-Cevâlikî, E. M. (1966). *el-Mu'arreb min el-Kelâm el-A'cemî 'alâ Hurûfî'l-Mu'cem*. (Thk. A. M. Shâkir). Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- El-Cevherî, İ. b. Hammâd (1987). *es-Sihâh Tâcu'l-luga ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. (Thk. A. A. Attâr). Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn yayınları.
- El-Cezâ'irî, T. Ş. (2008). *Kitâbü't-Takrîb li-Usûli't-Ta'rîb*. el-Mektebetü's-Selefiyye.
- El-Cezerî, İbnü'l-Esîr Mecdüddîn (1963). *En-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* (Thk. T.A. ez-Zâvî ve M. M. et-Tanâhî). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınları.
- El-Lübnânî, el-Kiss Tûbiyâ el-'Unîsî el-Halebî (1932). *Tefsîrû'l-Elfâzi'd-Dehîle fî'l-Lugati'l-'Arabiyye*. Mektebetü'l 'Arab.
- El-Mubârak, M. (1981). *Fikhu'l-luga ve hasâ'isu'l-'Arabiyye*. Dârü'l-Fikr.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.
- Es-Seyyid, Muhammed b. es-Seyyid Hasan (1986). *er-Râmûz 'alâ's-Sihâh* (Thk. A. A. Rudaynî). Dâru Usâme.
- Es-Süyûtî, 'A. b. E. B. (1985). *el-Mühezzeb fîmâ vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb* (Thk. A. A. Rudaynî). Dâru'l-Beşâir.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Hafid M. (H. 1221). *Ed-dürerü'l-müntehabâtü'l-mensûre fî islâhi'l-galatâtî'l meşhûre*.
- İbn Manzûr (1881). *Lisânü'l-'Arab*. Dârü'l-Ma'ârif.

- Kahraman, A. (2003). Mehmed Rifat, Manastırlı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lane, E. W. (1968). *Arabic–English Lexicon*. The Lebanese Library.
- Mehmed Rifat (1876). *Mir’âtü’l-Lugat*. Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- Muallim Nâci (1899). *Lûgat-i Nâcî*. Çağrı Yayınları.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük: Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Liberus Yayınları.
- Redhouse, S. J. (1986). *New Redhouse Turkish–English Dictionary*. Redhouse Yayınları.
- Remzî, H. (1888). *Lûgat-ı Remzî*. Mahmud Bey Matbaası.
- Sıbiç, B. (2024). Galat sözlüklerinde bitki adları üzerine değerlendirmeler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(47), ss. 1493-1516.
- Stachowski, M. (2019). Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache. Księgarnia Akademicka.
- Steingass, F. (1892). *A comprehensive Persian–English dictionary: Including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Beirut: Librairie.
- Şemsettin Sâmî (1900). *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları.
- Şükûn, Z. (1944). *Farsça–Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftârî (Ferheng-i Ziyâ)*. Maârif Matbaası.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Usta, İ. (2012). Doğulu ve Batılı dilbilimcilere göre Kur’an-ı Kerim’deki yabancı kelimeler ve kökleri. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9, ss. 149-168.

EXTENDED ABSTRACT (GENİŞLETİLMİŞ ÖZET)

19th century Ottoman lexicography exhibits a more systematic and conscious approach to language classification, etymology, and linguistic awareness compared to earlier periods. Dictionaries compiled during this period not only aimed to provide meanings but also became philological works that sought to identify the origins of words, the languages from which they were borrowed, and the formal changes they underwent. In this context, “mu‘arreb” (Arabized) words emerge as a distinctive concept in lexicographical literature. The main objective of this study is to identify the Arabic words found in *Mir’âtü’l-Lugat*, one of the 19th century Ottoman dictionaries, and to examine the presentation styles of these words, their etymological explanations, and the author Mehmed Rif‘at Efendi’s approach to etymology.

This research is guided by the following questions:

- What criteria were used to identify the Arabized words in *Mir’âtü’l-Lugat*?

- From which languages did these words enter Arabic, and what structural changes did they undergo?
- To what extent do the author's etymological evaluations correspond with findings in modern etymological scholarship?

The scholarly significance of this study resides in its analysis of etymological awareness in Ottoman lexicography and its exploration of 19th century approaches to language. By documenting how the interaction among Arabic, Persian, and Turkish was reflected in lexicographical practice, the study contributes to a deeper understanding of the multilayered structure of Ottoman Turkish.

From a theoretical and linguistic standpoint, mu'arreb is defined in classical Arabic linguistics as the incorporation of a foreign lexical item into Arabic through its adaptation to the language's phonological and morphological system. In this framework, *ta'rib* involves phonetic modification, graphemic substitution, prosodic accommodation, and structural integration. In Ottoman lexicography, Arabic lexical items were assessed not only in relation to the historical development of Arabic but also as indicators of linguistic interaction within Ottoman Turkish. In 19th century dictionaries, the inclusion of etymological information became more systematic, and the origins of words Arabic, Persian, or Turkish were explicitly specified. This development reflects the growing linguistic consciousness and taxonomic orientation characteristic of the post-Tanzimat intellectual climate. The existing scholarship on *Mir'ātü'l-Luġat* remains limited, particularly with respect to the systematic analysis of its Arabic lexical material. This study seeks to address this gap by evaluating the work's etymological methodology in relation to modern developments in lexicography and etymology.

This research employed a qualitative document analysis approach. The principal source of data was the 1876 edition of *Mir'ātü'l-Luġat*. The study proceeded through the following methodological stages:

- The lexical items explicitly labeled as mu'arreb (Arabized) in the work were identified.
- These items were arranged alphabetically, with their original Arabic orthography and transliteration provided.
- For each entry, both the dictionary definition and the author's etymological explanation were analyzed.
- The items were categorized according to their source languages (Persian, Turkish, Syriac, Hebrew, Amharic, etc.).
- A comparative analysis was conducted using modern etymological dictionaries.
- The phonetic and structural transformations that occurred during the process of *ta'rib* (Arabization) were systematically evaluated in tabular form.

The findings indicate that 33 lexical items in the work were explicitly labeled as mu'arreb. Furthermore, several additional items not designated as mu'arreb by the author were identified, on the basis of modern etymological scholarship, as being of foreign origin.

The findings indicate that the majority of lexical items identified as Arabic in *Mir'ātü'l-Luğat* are, in fact, of Persian origin. Nevertheless, the work also contains items deriving from Turkish, Syriac, Hebrew, and Amharic. The words identified include: *bustān*, بَغْدَاد *bagdād*, بَنْفَشَج *benefşec*, سِرْدَاب *sirdāb*, فِنْجَان *fincan*, صُرْنَاج *şurnāc*, شَبُّور *şabbur* ve مِنتَانَة *mintāne*.

The findings highlight several key observations:

A considerable number of mu'arreb items were accommodated to established Arabic morphological patterns e.g. *benefşe* → *benefşec*.

Certain entries display phonological processes such as vowel elision and consonantal substitution e.g. *pād-zehr* → *bāzehr*.

The author explicitly characterizes some items as having been “Arabized from a derivative lexical form.”

A comparison with contemporary etymological scholarship suggests that the author's analyses are, to a large extent, accurate.

Nevertheless, debates concerning the origins of certain lexical items persist. In particular, the etymology of words that have entered Balkan languages reveals a complex and multilayered structure.

The findings suggest that etymological awareness had reached a considerable level of sophistication in 19th century Ottoman lexicography. Mehmed Rif'at Efendi not only supplied lexical definitions but also systematically addressed the origins of words and the processes of *ta'rib* (Arabization). This perspective closely parallels the classical Arabic linguistic notion of mu'arreb. The distinctive contribution of *Mir'ātü'l-Luğat*, however, resides in its explicit illustration of Ottoman Turkish influence on Arabic. Notably, the entries identified as mu'arreb of Turkish origin underscore the reciprocal and bidirectional character of linguistic exchange.

The original contribution of this study may be summarized under three principal headings:

- The systematic identification and classification of Arabic lexical items in *Mir'ātü'l-Luğat*.
- A critical comparison of the author's etymological methodology with contemporary scholarship.
- An empirical demonstration of linguistic contact in Ottoman lexicography based on concrete data.

Nevertheless, the study is subject to certain limitations. The analysis is restricted to a single lexicographical work, and no diachronic comparative framework has been applied. Moreover, the etymological controversies surrounding certain lexical items remain unresolved in the existing scholarship. Future research may incorporate comparative analyses of additional 19th century Ottoman dictionaries. Moreover, the mechanisms through which Arabic lexical items were transmitted from Ottoman Turkish into Arabic and other languages warrant further investigation within a broader historical framework.

In conclusion, *Mir'ātü'l-Luğat* should be regarded not simply as a dictionary but as a major philological source that embodies Ottoman linguistic consciousness, etymological inquiry, and multilingual cultural exchange. Through its focused analysis of Arabic lexical material, this study highlights the scholarly sophistication of 19th century Ottoman lexicography and its systematic engagement with language.

BEYANLAR / DECLARATIONS

Araştırmanın Etik Yönü/Ethical Approval: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalar kapsamında gerçekleştirilmiştir/This study falls within the scope of research that does not require ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Conflict of Interest Statement: Yazar(lar), bu çalışmanın sonuçlarını veya yorumlarını etkileyebilecek herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını beyan eder/The author(s) declare that there is no conflict of interest that could influence the results or interpretations of this study.

Yazar Katkı Oranı/Author Contributions Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarına katkı sağlamıştır. Çok yazarlı çalışmalar için katkı oranları ayrıca belirtilmiştir/The author(s) contributed to all stages of the study. For multi-authored manuscripts, contribution rates are specified separately.

Finansal Destek Beyanı/Funding Statement: Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından maddi olarak desteklenmemiştir/This study has not received any financial support from any institution or organization.

Üretken Yapay Zekâ Kullanım Beyanı/Generative Artificial Intelligence Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde herhangi bir üretken yapay zekâ aracı kullanılmamıştır/No generative artificial intelligence tools were used during the preparation of this study.
